

gevoelseenheid scheidt. Dit betekent dat zij in hun gevoel over elkaar uitgebreid zijn; zij geven elkaar de ruimte om zich te ontplooien; en dit is juist wat hun natuur verlangt. De mens wil niet alleen zijn, maar één met anderen. Van nature is hij universeel. Dit vindt zijn grond in het feit dat hij een geestelijk wezen is, maar zijn gevoel is geheel door deze universaliteit doortrokken. De liefdeseenheid in gevoel is daarom voor de mens de voleinding van een natuurlijk diep-menselijk verlangen; natuurlijkerwijze geeft deze voleinding dan ook een diepe gevoelsmatige voldoening, een diepe gevoelsmatige vreugde: men is in het bezit van wat men heeft verlangd.

Dit is de natuurlijke ontwikkeling van de gevoelsliefde. Zij richt de mens op een ander: deze gerichtheid kan ontvangen en beantwoord worden en wekt dan wederliefde op; uit deze liefde en wederliefde bloeit dan de vreugde van de liefde open. Heel deze ontwikkeling moet vanzelf verlopen: men moet in de gevoelssfeer blijven en niet actief ingrijpen. De liefde is een geschenk dat men ontvangt; men eigent het zich niet toe.

Na deze summier uitzetting willen wij nu deze fasen van het liefdeproces nader gaan beschouwen.

Het eerste wat wij dan moeten zien, is de psychische werking in degene die het liefdegevoel voor een ander heeft. Dit liefdegevoel is een na-

tuurlijk affect en doet hem dus weldadig aan. Het is echter een affect dat niet op zichzelf af is: wij hebben gezien dat het natuurlijkerwijze tot ontwikkeling geordend is. Het zal dus ook uiteraard een verlangen naar deze ontwikkeling oproepen, een verlangen om door de beminde ontvangen te worden, een verlangen naar de aan deze liefde aangepaste wederliefde, een verlangen ten slotte naar de vreugde van de liefde die het ervaren van de wederzijdse liefde schenkt. Dit verlangen is uiteraard een goed, omdat de liefde zelf een goed is; het te behoeden is reeds een vreugde, omdat het de verwachting in zich sluit. Deze vreugde van het verlangen van de liefde wordt te weinig gekend en te weinig beleefd. Toch is het voor degene, die de waarde van de liefde kent, een grote en schone vreugde, ook als het verlangen sterven moet, zonder dat het zijn doel heeft bereikt. Als ik de magnoliabloem zie in de vroege lente, weet ik weer, dat soms de prilste schoonheid kan verdwijnen in het voltooid worden, zoals de magnolia die bij het ontvangen van de haar voltooiende bladeren haar teerste schoonheid ziet voorbijgaan.*

* Wij denken hier aan de vrouwen, die door de omstandigheden van het leven ongehuwd moeten blijven, hoewel heel haar natuur verlangt, lief te hebben en zichzelf in liefde te geven. Dit verlangen, hoe pijnlijk de onbevredigdheid daarvan psychisch ook is, is toch een goed, omdat het een ontplooiing van het schoonste vrouwelijk gevoel is, en de vrouw rijker en rijper, meer volwaardig vrouw maakt.

Maar hoezeer dit verlangen ook een goed is, dat men aanvaarden kan, dit neemt niet weg, dat heel het gevoel naar de vervulling er van streeft. Die vervulling brengt de volle vreugde, terwijl bij de niet-vervulling menselijk verdriet in de ziel komen zal, en, wanneer de liefde groot is, een heel diep verdriet. Dat is het lijden van de liefde. Dit lijden van de liefde zal er zijn, wanneer de liefde niet ontvangen wordt, wanneer de beminde persoon ongevoelig blijft voor de liefde, hetzij omdat hij het bestaan van die liefde in het geheel niet onderkent, hetzij omdat hij het wel onderkent, maar negatief er tegenover staat, en zich in zijn gevoel van de beminde persoon afwendt. Het kan ook zijn, dat hij de liefde wel ontvangt, aanvaardt dat iemand zich aan hem toewijdt, maar deze liefde niet met zijn eigen liefde beantwoordt. Dit kan bewust geschieden, maar ook onbewust. Bewust, wanneer men om een of andere reden zijn gevoel, dat er in feite wel is, niet wil laten gaan; onbewust, wanneer men zo in zichzelf geconcentreerd is dat een gevoel voor de ander niet opkomt. Maar door welke oorzaak het ook is, het lijden van de liefde is hetzelfde, en bij een grote liefde kan het een lijden zijn dat heel het leven doortrekt. Voor mensen met een goed gevoel is dit het diepste lijden dat bestaat. Als men zijn liefde aan een ander geeft, opent men zijn gevoel naar hem; men is dan kwetsbaar in het teerste van zijn gemoed. Als men zich in liefde

geopend heeft en men wordt niet aanvaard, blijft er een wonde die schrijnt en niet geheeld wordt. Lichamelijk lijden kan heel pijnlijk zijn, maar vergeleken met het lijden van de liefde is het slechts oppervlakkig. De vreugde van de liefde is het hoogste menselijk geluk, maar het lijden van de liefde de diepste menselijke smart.

Het is echter een smart, die bij degenen, die werkelijk liefhebben, de liefde zuivert en verdiept. Wanneer men de ander liefheeft om hemzelf, zal men blijven beminnen, ook al wordt de liefde niet beantwoord. Het lijden zal dan de liefde juist zuiverder en meer onbaatzuchtig maken. Men zoekt dan in geen enkel opzicht zichzelf, men zoekt alleen het goed van de ander, en men zal zich, hoezeer men ook zelf alleen gelaten wordt, nog kunnen verheugen dat het de ander goed gaat. Dat is de liefde op haar edelst, en alleen heel zuiver voelende mensen zijn tot deze liefde in staat.

Van het lijden *van* de liefde moet men wel onderscheiden het lijden *door* de liefde. Het lijden door de liefde ontstaat door het gemis van het beminde goed, ten gevolge van de aardse omstandigheden van tijd en plaats. Het lijden door de liefde is ook een lijden, maar het is gemakkelijk te dragen, als in zich de vreugde van de liefde er is. Het is als de geur van pas gemaaid gras, dat in zijn ondergaan nog zoveel bekoring in zich sluit.

Wanneer wij nu van de beminnende persoon overgaan naar de beminde persoon, en ons afvragen wat de liefde in hem bewerkt, is het eerste wat ter sprake komt, de bevestiging, die de liefde hem geeft. Als men iemand liefheeft, betekent dit, dat men hem als goed erkent en beleeft, het is dus een betuiging van zijn goedheid, van zijn waarde. Deze betuiging is inhaerent aan de liefde en haar eerste en meest wezenlijke werking in de ander; zij is daarom van de allergrootste betekenis voor 's mensen psychisch leven. Het is eigenlijk verwonderlijk dat op deze bevestiging, die in de liefde opgesloten is, zo weinig, of misschien wel in het geheel niet, de aandacht is gevestigd, want zij is, om zo te zeggen, de grondslag van het zelfbewustzijn van de mens, en tegelijkertijd de noodzakelijke voorwaarde voor de mogelijkheid van gevoelscontact met de medemensen. Het zijn van de mens, zegt Heidegger, is met anderen te zijn, of, als men het in andere termen wil uitdrukken: het hoort tot het wezen van de mens om contact met anderen te hebben; de volheid van zijn bestaan is er niet, tenzij hij een gevoelseenheid met anderen heeft verwerkelijkt. Maar dat zijn met anderen is onmogelijk, als de mens door de anderen niet als goed wordt erkend; eerst door dat te ervaren, kan hij zelf tot het bewustzijn komen dat hij goed is; ervaart hij dat niet, dan blijft hij in zijn gevoel ten aanzien van zijn zelfwaardering in een fundamentele onzekerheid.

De waarheid van deze leer is meer dan door iets anders duidelijk geworden door het ziektebeeld van de frustratieneurose: het kind dat geen gevoelsliefde ervaren heeft, groeit gevoelsmatig niet uit, en krijgt een neurose, die typisch gekenmerkt wordt door een diepe gevoelsonzekerheid, door een sterk minderwaardigheidsgevoel, en door de onmogelijkheid zich tot anderen te ordenen en een contact met anderen te beleven. Hoe meer en hoe jonger deze bevestiging ontbroken heeft, des te zwaarder en ernstiger zijn ook deze gevoelsgevolgen.

Voor een kind is deze bevestiging die door de liefde geschiedt, een voorwaarde voor zijn psychische groei, maar voor iedere, ook volwassen mens is zij een weldaad. Hij wordt dan in zijn waarde erkend, zijn zelfbewustzijn wordt gesterkt. Alleen daardoor kan hij maatschappelijk leven, want iemand die twijfelt aan zichzelf, kan het contact met anderen niet aan. De bevestiging, die in de gevoelsliefde zit, is daarom de grondslag van het hele sociale bestaan van de mens: zij schenkt de mens aan zichzelf, en omdat zij hem aan zichzelf geschonken heeft, kan hij zich aan anderen geven, voor anderen zijn.

Deze bevestiging is aan de liefdesuiting zonder meer eigen; zij veronderstelt alleen, dat de beminde persoon de liefde ontvangt, want alleen doordat hij ze ontvangt, treedt zij in zijn gevoel en kan zij daar haar werking hebben. Maar zij is

onafhankelijk van het al dan niet beantwoorden van de liefde; ook als er geen wederliefde wordt geschonken, blijft toch de bevestigende werking in zijn gevoel bestaan. Deze berust immers op de beleving dat men een goed is voor de andere persoon, en dit blijft, ook indien men niet antwoordt. De liefde heeft hem de erkenning van zijn waarde geschonken, en dit bezit blijft het zijne, onverschillig hoe hij er verder op reageert.

Deze gevoelsbevestiging is een werking, die aan iedere uiting van gevoelsliefde verbonden is, maar de mate van deze werking hangt zeer af van de aard van de uiting en van de mate, waarin deze uiting aan het gevoel van de beminde persoon is aangepast. Het gevoel, op zich genomen, wordt het sterkst door tactiele gevoelsuitingen geraakt; vandaar dat bij mensen, bij wie het gevoel nog weinig door het geestelijke doortrokken is, tactiele liefdesuitingen voor de werking van de bevestiging de voornaamste betekenis zullen hebben; naar de mate, waarin het gevoel meer aan het geestelijke geadapteerd is, zullen uitingen, waar het geestelijke doorheen straalt, woorden met name, bevestigend werken. Maar ook in het woord moet steeds het gevoel doorklinken.

Na het beleven van de bevestiging komt de vraag, of deze bevestiging tot wederliefde zal voeren. Wij hebben gezien, dat dit natuurlijkerwijze zal gebeuren, omdat door het feit van de bevestiging de ander een goed voor de beminde

persoon is geworden. Wanneer dit niet geschiedt, moet er dus een oorzaak zijn waardoor deze natuurlijke ontwikkeling wordt voorkomen. Dit kan een gevoelsdispositie zijn in de beminde persoon, waardoor hij ofwel in het algemeen niet tot liefde in staat is, ofwel in dit bepaalde geval een negatieve instelling heeft, die door de werking van de liefde niet wordt gecompenseerd. Het kan ook een gevolg zijn van een wilsact, waardoor de liefdesopwekking wordt voorkomen; maar zulk een wilsact is niet redelijk omdat de liefde als zodanig een juist menselijk gevoel is. Het zal redelijk kunnen zijn om verdere uitingen van liefde niet te stellen, maar wanneer men de liefde zelf belet op te komen, zal dit altijd psychisch onjuist zijn, hetzij door een verkeerd gericht wil, hetzij door een psychische toestand, waarin men door angst of door overdreven zake-lijkheid wordt geleid.

Wanneer nu echter de wederliefde in het hart van de beminde persoon opbloeit, zal de liefde haar voltooiing bereiken. Dan gaat het gevoel van de beminde persoon naar de beminnende persoon open, zoals het gevoel van de beminnende persoon naar hem open was; en in deze openheid geven zij zich aan elkaar. Zij zijn van de ander omdat zij hun gevoel aan hem gegeven hebben en de ander dit heeft geaccepteerd, en dat wederzijds; zij zijn één geworden in hun gevoel en daarin over elkander uitgebreid. Datgene wat de lief-

de wilde, is in hen vervuld. Aan het verlangen van de liefde is voldaan: in degene van wie de liefde uitging, en in degene die wederliefde gaf, want deze wederliefde wekte evenzeer het verlangen naar de vervulling. In deze vervulling vinden zij dan de vreugde van de liefde, omdat zij bezitten wat hun natuur verlangt: één te zijn in velen. De liefde doorbreekt de beperktheid waardoor de mens is opgesloten in zichzelf; zij geeft hem de ruimte waarin hij in de volheid van zijn wezen leven kan, en doet hem daardoor de vreugde genieten waarvoor hij geschapen is.

Deze vreugde zal groter zijn naarmate de liefde dieper is en meer het gehele menselijke gevoelsleven omvat. Zij zal gaan van een oppervlakkige blijheid en genoeglijkheid tot de vreugde van een ware en vol-menselijke vriendschap. Het meest innig is deze liefde en de vreugde van de liefde dan, wanneer de liefde twee personen van verschillend geslacht verbindt. Want man en vrouw zijn van nature op elkaar ingesteld en tot elkaar geordend, meer dan twee mannen of twee vrouwen ooit op elkaar kunnen zijn. De eenheid in liefde van man en vrouw geeft dan de vervulling van deze natuurlijke aanleg, en daardoor de voltooiing van het eigen zijn. Het geluk, de vreugde van de liefde is daarom nergens groter dan in de liefdeseenheid van man en vrouw.

Zo hebben wij dan de ontwikkeling van het liefdegevoel gezien, en daarmee ook de vruchtbaar-

heid van de liefde geleerd. De liefde is vruchtbaar omdat zij de mens in zichzelf ontplooit en een diep menselijke aanleg tot beleving brengt, waardoor zij de mens aan zichzelf schenkt; zij is vruchtbaar, omdat zij door de gave van de liefde de ander bevestigt en dezen aan zichzelf schenkt; zij is vruchtbaar omdat zij wederliefde wekt en in de ander een mooi en waar menselijk gevoel doet ontstaan; zij is vruchtbaar omdat zij door deze gewekte liefde de ander zich aan mij doet geven; zij is vruchtbaar omdat zij mij de liefde van de ander doet ontvangen; zij is vruchtbaar ten slotte omdat zij, samen met de door haar gewekte wederliefde, de eenheid van gevoel doet ontstaan, waarin voor de mens de hoogste menselijke vreugde ligt, en waarin zijn natuur haar volwaardigste ontplooiing vindt. Alleen door de liefde wordt de mens volledig mens, alleen door de liefde wordt hij datgene waartoe God hem heeft bestemd. Jezus' leer van de liefde is de zuivere wedergave van wat de mens van nature is en het rijk van het hiernamaals, waar de menselijke natuur haar ongereptheid zal hebben herkregeen, zal volmaakt het rijk van de liefde en van de vreugde van de liefde zijn; voorzover de liefde op aarde is, is dat onvergankelijke rijk op aarde reeds begonnen.

IV

Zo is het wezen en de ontwikkeling van de ge-